

Néhány szó a mai török irodalomról

A trónfosztott Abdul Hamid országa Gazi Musztafa Kemál örökségként a lehető legjelentősebb változáson esett át. Nemcsak politikailag jelentkezett ez a változás, hanem a mindennapi életben is. A hagyományok és népszokások elavult tisztelete helyett egy alapjában felforgatott, de friss népi erővel megújuló ország épült, az a mai török köztársaság, amely előtt az európai közösség a szükséges és elkerülhetetlen életformát jelentette.

A kortárs tájékozottsága nem terjed túl a távirati irodák sürgönystilusban közölt politikai eseményein, lapszemelvényeken és néhány külföldi újságíró által megírt belpolitikai hírmagyarázaton. Az igazi török élet nem ezekben a hírberkekben található. A kisázsiai, anatóliai, boszporuszi török bizonyára politizál is, de nem ez a fő teendője. Miniszterválságokon keresztül sohasem ismerhetnénk meg egy népnek mindennapos gondjait és problémáit. Az irodalom, a korszerű népi írások már biztosabb vezetők e téren. Kiséreljük meg mi is ezt az útmutatást.

Ki ismeri olvasóink közül a török irodalmat? Bizony kevesen, mert az ősi megnyilatkozási formák kizárólag a költészet terén jelentkeztek, azokban a jellegzetesen pársoros, rövid keleti versekben, amelyeknek megértéséhez és méltatásához a felfogás és életszemlélet azonossága az előfeltétel. Még félévszázad előtt regény és drámai irodalom csak import lehetett, a török széppróza művelői nem lették meg a való élettel létesített kapcsolatot, de olvasóközönségük sem volt mindaddig, amíg bonyolult írásjeleiket az ábécé betűivel nem cserélték fel. A mai török középosztály kultúrája népi kultúra, irodalma népi eredetű és a forradalmat követő felvilágosodás kora csak a huszadik század első negyedében tette európaivá a török nemzetet.

A mai török irodalom reminiszcenciában keleti vonatkozású, de szellemében, célkitűzéseiben, írástechnikájában annál inkább a nyugati minták hatása található. Élményanyaguk, reális életszemléletük és a dolgok mélyének feltárása könyveiknek abszolút értéket adnak. A mohamedán világ összetevőjeként, annak mindenkori vezetésében vezérszerepet vállalt ozmán császárság hanyatlása hozta meg a török nemzeti öntudat felismerését, mert azelőtt Mohamed népe a Balkán és Előázsia országai közül csak az igazhitűeket tartotta számon: a török, arab, kurd, hindu, afgán, perzsa, kaukázusi, albán, bosnyák, hercegovinai muzulmánokat. Ez a konglomerátum természetesen nem lehetett melegágya a nemzeti irodalomnak, amelynek első megnyilvánulása, az első török újság 1831-ben megjelent hasábjain látott napvilágot, de hosszú idő múlt el addig, amíg megerősödhetett. Nedzsib Aszim török összehasonlító nyelvészettudós, Burszali Mehmed Tahir bibliográfiája egy-egy állomása ennek a nemzeti célkitűzésű mozgalomnak; külföldi tudósok

révén megfejtett VII. századbeli Mongoliában lelt török felírások, valamint Anatólia, Előázsia és a balkáni térség török vonatkozásainak feldolgozása is nagy mértékben lendítették előre a török nemzeti irodalom és nyelv kérdését. 1911-ben alakult meg a Török Tűzhely elnevezésű (Türk Ogiaghi) társaság, amelynek kiadásában jelent meg a „Türk YURDU“ (Török Hazza) című havi folyóirat. Ez a túlzott nacionalista lap olyan nüködést fejtett ki, amelynek munkássága méltán érdemelte ki a „pántörök mozgalom“ nevét. A Török Tűzhely Társaság elnöke, Hamdullah Szubki, valamint munkatársai: Iszmail Gaszprinszki, Aktyora Oglu Juszuf, Aga Oglu Ahméd, de különösen tehetséges egyetemi tanár, író és szociológus Ziya Sök Alp állottak a mozgalom élén. Ez utóbbi költői műveiben, így az 1914-ben megjelent „Turán“ c. költemény sorozatában és a „Piros eper“ c. prózában írt verseiben. Azokban dicsőíti a hazaszeretetet, amely nem annyira a versek soraiban, mint szívének tüktetésében és lényének meggyőződésében jelentkezik. A költő a történelem mély jelentőségét érzi át és büszke arra, hogy távoli és közeli győzelmeket aratott a dicső és nemes török nemzet. Ogusz khán mondja a továbbiakban: „Az én ereimben él dicsőségében és babérjaival. A törökök hazája nem Törökország, vagy Turkesztán, a törökök hazája a nagy és örökkévaló Turán.“

Ez a költemény lírai kifejezője annak az irányzatnak, amely a török nemzeti mozgalomban 1912 és 1918 között uralkodott, ez az időpont ugyanis a balkáni háborúk és az európai háborúk végére esik.

Időközben azonban sok illúzió szertefoszlott és sok igazság kapott közelebbi megvilágítást. Belátták azt, hogy a pántörök ideál utópia, főleg abban az időben, amikor a törökök úgyszólván saját hazájukat is elvesztették. Úgy fogták fel, hogy haszontalan és veszedelmes dolog az államhatalmat a muzuhmánok közösségére alapítani, akkor, amikor az arab tájak mohamedánjai függetlenséget követelnek és a szultán ellen háborúra uszítanak. Amikor a törökök belátták, hogy a saját létükben veszélyeztetni őket ez az irányzat, megerősödött bennük a szent önzetlenség.

Ziya Gök Alp önmagában hordozta a török nép tapasztalatait és elsőnek ismerte fel az életbevágó, török érdekeket és ő zárta le a sorompókat azokon az utakon, amelyek a nemzet vesztébe vezették volna a túlméretezett nemzeti mozgalmat.

Időközben a régi Törökország messze Turkesztánban elvérzett a könyörtelen pántörök és pánizlámi összecsapásban. 1922-ben Enver pasa halálakor Ziya Gök Alp személyében érte el a hősi török ideált és vele együtt fejezte be munkásságát az „Egységes Haladás Pártja“ is, amely Törökországban 1918 óta volt uralmon. A romjaiból felépülő új Törökországot, amit a nemzet vezére, Gazi Musztafa Kemál épített fel, akinek a nemzet az „Attatürk“ (Törökök Atyja) nevet adta és aki a törökök számára a felszabadító harc győzelmes befejezését vívta ki 1919 és 1922 között és berendezte korszerű intézményekkel az európai közösségbe törekvő, új török államot.

Ziye Gök Alp a köztársaság kikiáltásakor és a kalifátus megszüntetésekor még teljes munkaerejében volt és minden beszédében és írásában Musztafa Kemál nemzeti pártját támogatta. 1924-ben bekövetkezett halálával egyik legderékabb kultúrharcosát veszítette el benne Törökország. Költeményei közül, amelyek mind tanító, mind költői művek, meg kell említeni a Vátán címűt, amely a Yeni Hayat (Új élet) című gyűjteményben jelent meg. E költemény első szakaszában a törökök imáját és a törökök hitét dicsőíti, akik előtt a legszentebb a Korán; a

második versszakaszban a népet, a földet, a nyelvet, viseletét, szokásait és az Ó-Hazát dicséri, amelyért örömmel adják életüket; a harmadikban az új országépítést. A vers visszatérő refrénje: „Török föld fia, ime, ez a Te Hazád”.

Azok közül az írók közül, akik közvetlenül a kemáli forradalom előtt működtek, megemlítendő Omer Seif ud Din, aki 1920-ban halt meg. A török nyelv és írás egyik reformátora, aki elbeszéléseiben a törökök dicső történelmét mutatta be. Jellegzetes irodalmi hangja tréfás és ironikus, művei igen kapósak. Kortársa Achmed Hikmet (1870—1927) szintén prózaíró. Megírta a török irodalom egyik legjobb novelláját, „Üzümgü” (Szőlőárus) címen és a romantikus mesét „Karistán ve Gülistán” (Tövisek és Rózsák), amelyben keleti fantáziáról tesz tanúságot.

Kalida Edib (1883-ban született, Konstantinápolyban, a Scadari amerikai College növendéke, már korán feltűnt regényeivel és elbeszéléseivel. Lélektani és politikai problémákban ismertette a pánturáni mozgalmat Yeni Turán (Új Turán) c. művében, amely 1912-ben jelent meg. Mindazok az írók, akik prózában dolgoztak, történészek, memoárirók; tudományos és filozófiai munkák szerzői, útleírók, nem tekintették munkásságuk eszközét, a könyvet művészetnek, hanem csupán gondolataik kifejezőjének. Az irodalom ezekben a művekben egyáltalában nem jelentett esztétikai értékmérést.

Az új irodalom 1908-tól veszi kezdetét, amikor a Fedzsri Ati -- A „jövő hajnala” elnevezéssel megalakult együttes vette át a nemzeti irodalom irányítását. Ez az együttes költészettel kezdte munkáját és irodalmi értékű prózával folytatta.

Mind az újabb, mind a régebbi írói irányzat ettől kezdve búcsút vett az ország irodalmi hagyományaitól. Az együttes egyik úttörő tagja Achmed Azim költeményeiben ugyanazt a szimbólizmust szállaltatta meg, amelyet Henri de Regnier és Verhaerren ismertettek a világirodalomban. Ez az elkésett szimbolizmus nagy hatással volt a török irodalomra és nagyon sok követője volt. Achmed Azim a XX. század elején jelentkezett, mint az egyik legérdekesebb török költő; subtilis érzékenysége és természetadta tehetsége egyik legjelentősebb török költővé avatta. Költeményei tele vannak a keleti méltóság hangjával és a keleti színek égő, bíbor változataival. Elsőrendű prózaíró és kritikus is volt.

Achmed Azim kortársa, Jachia Kemál, mély érzésű lírikus. A költők új generációja, amely a kemáli forradalom után jelentkezett, teljesen függetlenítette magát. Ez az ifjabb költőgárda már élményeiben hozta magával azt, amiről elődei csak álmodtak és a népi újjászületés teli forrásából merítette anyagát. Ezek a fiatalok, Faruk Nafiz, Nizia Hikmet, Necip Fazil, Bechcet Kemál, Achmed Muhid, Jasar Nabi és Achmed Kudsi. Jóllehet tehetségben különbözik, mégis egyformán jellemezhetők, mert átérzik és átélik a valóságot. Az előző költői gárda a szimbólumok szerelmese volt, a realitás iránti érzék teljes hiányával.

Jakup Kadri az elbeszélés és regényíró élen magas műveltségű és igen tehetséges irodalmi értéket képvisel. A török regényt szinte utóérhetetlen magasságra emelte és a legjobb európai írók sorába zárkózott fel. Mellette megemlítendő Resad Nuri, aki a török tollforgatók között a legnagyobb népszerűséget élvezte, továbbá igen tehetséges író Refik Halid, aki főleg novelláiról ismeretes. Közepes értékű regényei mellett egész sor szinte jellegzetes értékű novellát írt, legismertebb műve „Konstantinápoly titka” c. elbeszélő kötete. Ismert regényírók Omer Seyfeddin, Akka Gündüz, Machmed Jossari, Sadri Erten és Peyami Sefa.

Az essay-irodalom terén, amely az irodalmi ágak közül legkésőbbben fejlődött, a tehetséges és sokoldalú, stílusában egyéni és magas kultúrájú Falich Rifki Atay nyújtott értékes teljesítményt. Lelke mélyéig nyugati műveltségű és az új idők szavára hallgató író. Ezt az irodalmi formát a tökéletességre emelte.

A legtöbb mai török író különös irodalmi megfogalmazásban fejezi ki mondanivalóját és ez a regényesített történelem. Ez a műfaj leginkább a nagyobb török napilapokban jelenik meg, amelyek méltán sorakoznak fel a török főváros Európát jelentő értékei között. Művelői közül első helyen említendő az „Ullus“ (Szó) című napilap igazgatója és országgyűlési képviselő, Falich Rifki Atay, aki hosszabb időt töltött Európában is, és a „Themse partjain“ című művében rendkívül érdekes beszámolót ad az angol főváros életéről. Hasonlóképpen megemlítendő Rusen Esref Unaydin, aki megörökítette Medim költő tragikus halálát. Rusen Esref irodalmi munkásságát Tolsztoj, Dosztojevski és Turgenyev műveinek fordításával kezdte meg, de Vergiliustól is fordított. Ő az első, aki a török nemzet számára a klasszikus világirodalmat feltárta. Igen érdekes kritikai tanulmánya is, amely általános áttekintést nyújt a török irodalomról. „Damla-Damla“ (Cseppeként) c. könyve Goethe délkeleti beszélgetéseivel hasonlítható össze. További műveiben is igen szerencsés kifejezési formát alkalmaz és így könyvei népszerűséget vívtak ki.

A drámairodalom a múlt század második felében jelentkezett. Achmed Vefik pasa kitűnő Molière-fordításai után hazai drámaírók is tűnnek fel. De említésre érdemes, és az összehasonlító bírálatot kiállt műveket csak az utóbbi idők irodalmi munkássága mutat fel. Legismertebb drámaírók Vedat Medin Tör, a regényíró Resak Nuri és Dzsefdet Kodret.

A török forradalom, amely radikális és minden társadalmi réteget átfogó hatásával az irodalomra is ráütötte bélyegét, a legjobb török írókat állította a forradalmi gondolat szolgálatába. Maga Kemál Attatürk is beszédeiben és feljegyzéseiben bebizonyította, hogy a tollforgatásban is kiváló képességekkel bír. Munkáiban mély gondolatok és tökéletes formakézség jelentkeznek. Igen sok műve nemcsak szónoki remekmű, hanem irodalmi és művészeti szempontból is érték.

Gazi Musztafa Kemál mellett a mostani köztársasági elnök és volt miniszterelnök is igen jelentős szónoki készséggel rendelkezik.

Handuk Ilak Fafhi valósítja meg azt a lelkesedést, amelynek gyökereit utólérhetetlen realizmussal és könyörtelen igazmondással Jakup Kadri a török nép írásaiban mutatja meg.

Az évszázados nemtörődömség és a lelkiismeretlen kihasználás következtében a török parasztságnak teljesen lélektelenné tett részét és ezt a sajnálatos forradalmat mutatja be Jakup Kadri „Idegen“ c. regénye is. Jakup Kadri Karaozmanoglu régi nemesi család sarja. Kairóban született, Szmirnában töltötte ifjúkorát, majd később ismét Egyiptomba tért vissza. Az 1908-as ifjú török forradalom idején Konstantinápolyba jött és ott ismerkedett meg a főváros új irodalmi áramlataival. Jóllehet nem konzervatív beállítottságú volt, mégis elkerülte az ultramodern irányzatokat. Tökéletesen ismerte Flaubert, Daudet, Maupassant, Balzac munkásságát, foglalkozott szociológiai kérdésekkel is, és külön tanulmányban emlékezett meg kutatásairól.

Mégsem utánczolt tudatosan senkit. Irodalmi munkásságában kerülte a külső behatásokat. Csak így tudott teljesen szabadon és a török nemzeti felfogások tiszteletben tartásával fejlődni. Első műve 1914-ben jelent meg. Elbeszélés-gyűjteményeit kiadta egy kötetben, amellyel új

utakat jelölt meg a török irodalomban és első alkalommal belépőjegyet nyert hazájától távoli kultúrájú országok irodalmába is. Dr. Hachtmann Ottó a XX. század török irodalmában a következőket írja róla: „Kadrit tartom a legnagyobb művésznak a mai török elbeszélők között. Azok közé a kevésszámú tollforgatók közé tartozik, akik méltán nevezhetők korszakalkotóknak.“ A továbbiakban megjelent Kadrinak egy misztikus filozófiai irata is. „A bölcsek kertje és gyümölcsöse“ címmel, majd későbbben egy novellás kötete, amelynek témakörét a török szabadságharc adja. Összegyűjtött munkáit 1929-ben adta ki. Később, mint országgyűlési képviselő gazdasági kérdésekkel is foglalkozott. Dr. Richard Hartmann a neves orientalista is igen dicsérően nyilatkozik Kadri munkásságáról, azzal a megállapítással, hogy Kadri művészete túljut a nemzeti terület határain és, hogy Jakup Kadri méltán foglal helyet a modern világirodalom élcsoportjában. Későbbi diplomáciai munkássága megismerteti vele az albán és a cseh államalakulatokat és írói munkássága ebből az időből is igen értékes emlékeket őriz. A belügyminisztérium által kiadott török írók antológiájában 1935-ben Jakup Kadri kapta a legismertebb és legjobb török regényíró nevet. Igen ismert műve „A bérbeadó ház“ c. regénye, Nur Atya, amelyet filmre is feldolgoztak. A koldusok szektáját ismerteti.

„Sodoma és Gomorra“ c. regénye, a főváros életét ismerteti. Felejthetetlen képekben örökíti meg a nagy török város szörnyű szenvedéseit a háborúkat követő időben. Az ítélet éjszakája c. regényében ismerteti az új török ellenzék 1908-tól 1918-ig terjedő áldozatos küzdelmét. Ankara címen a szabadságharc egy hősi részletéről ad beszámolót, de a legmegérdemeltebb elismerést Jakup Kadri „Yaban“ (Idegen) c. regényével érte el. Ennek a műnek a témája nemcsak török, hanem örök emberi. Aki elolvassa ezt a művet, kétségtelenül erős és bizonyító jellegű dokumentumokat talál a török nép legbensőbb életjelenségeiről. A reflexek és megállapítások, az elbeszélés módja, az anatóliai parasztok egyhangú és mégis drámai eseményekkel telített élete maradandó nyomot hagy az olvasó lelkében. Nincs egy szava, egy sora sem, amely mesterkéltné lenne és így válik érdekessé és felejthetlenné. Jakup Kadrit nem egészen érdemtelenül nevezték el a török Knut Hamsunnak.

Attatürk reformja, amely 1918-ban az arab írásjelek helyett a latin betűket vezette be, csak később mutatkozott meg óriási jelentőségében. Igaz ugyan, hogy az idősebb nemzedék idegenül áll szemben az új kulturális javakkal, a későbbi nemzedékek pedig tájékozatlanokká válnak a régi írott nyelvemlékekkel szemben. Azonban ez az egyetlen árnyoldala a forradalmi változásnak. A régi bonyolult írásjeleket ma már csak az egyetlen tanítják. A régi irodalmi nyelv szavainak nagy része arab vagy perzsa eredetű volt. Az új ábécé és a helyesírás megteremtése óta nagymértékben fellendült az írástudók és betűismerők művelődési lehetősége. Alig 25 éves multra tekint vissza a népiskolai intézmény és ez az iskolán kívüli népművelés milliókat tanított meg az új betűvetésre. A köztársaság megalapításától számított idő folyamán évenként ezer, tehát közel 30.000 könyv jelent meg, amely a régebbi adatokhoz mérten jelentős haladás. Azelőtt csak néhány könyv jelenhetett meg évente. A közönség elsősorban a regényeket kedveli; ezeket minden válogatás nélkül fordítják le az európai irodalom ismertebb művei közül, de ma már tudományos könyveket is adnak ki. Immár kiadók is vállalkoznak olyan könyvek kiadására, amely régebben csak a közoktatásügyi miniszter segítségével jelentethettek meg.